

A MAGYAR TÖRTÉNET PROGRESSZÍV KORSZAKAI

Pamlényi Ervin.

A magyar nép széles rétegeinek történeti felfogását, vagyis azt a képet, ami saját múltjáról benne él, a századokon át öröklött történeti hagyományokon kívül elsősorban két történetírói iskola alakította ki. Ez a két iskola volt az, amelynek értékelése alapján ma a magyar múltát látjuk.

E két iskola közül az első a negyvenkilences katasztrofa után virágzott fel és csaknem az első világháború előestéjéig egyesegyedül irányította történeti felfogásunk kialakítását. Ha legtágabb névvel akarjuk ezt az iskolát jelölni, akkor a romantikus liberális gondolkozásmódot kell reá jellemzőnek venni. Ez alatt a név alatt természetesen sok — mai szempontból nézve — összeférhetetlen idea sorakozott fel, így elsősorban egy romantikus szabadságidea, másodsorban pedig sovinizta nemzeti felfogás. A kiegyezés korában feltűnt történetírók nagyrésze ugyanis a mi történetünket abból a szempontból vizsgálta, hogy mikor és milyen mértékben lelhető fel egyes korszakokban a szabadság ideálja, illetve az erre való törekvés. Természetes, hogy a szabadság eszméjének keresése közben e historikusok nem tudtak és nem is akartak megszabadulni azon elfogultságaiktól, melyek elsősorban a velük született rendi szemléletből, másrészt pedig az akkori politikai életből adódtak. így például az általuk annyira kutatott szabadságot hosszú időn át magyar földön csak Erdély históriájában találták meg, melynek története pedig a mai

szemlélőnek ezen szempontból igen elszomorító képet nyújt, tudván azt, hogy az erdélyi tanács bizonyos korszakokban egyike volt történelmünk legszervilisebb intézményeinek.

Egy másirányú, de nem kevésbé erősen ható elfogultság volt történetünkre nézve a felekezeti szempontok alkalmazása, amelynek következtében igen gyakran előfordult, hogy katolikus és protestáns vallású történészek ugyanazon pozitív tényről szegesen ellenkező véleményeket nyilvánítottak.

Számtalan példáját tudnánk még felsorolni e tévesen értelmezett romantikus szabadságidea alkalmazásának. Ezek közül a leglényegesebb az volt, hogy e korszak történetírói nem tudván levetkőzni a társadalom rendi szemléletét, azon szabadságmozgalmakat, melyeket a rendek a paragrafusokban biztosított saját jogaik védelmére indítottak az uralkodóház ellen, azonosították az egész nemzet szabadságával. így történhetett meg, hogy a magyar történetre olyan döntő jelentőséggel bíró Aranybullát és a Verbőczy-féle tripartitumot alkotmányunk alapokmányainak tekintették, melyekről ma már nyilvánvaló, hogy nem voltak mások, mint a nemesség jogainak az egész nemzetre nézve annyira káros erőszakos rögzítései.

Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy az egész korszak történetírása csak ezeket a törekvéseket tudja felmutatni. Akadnak kiemelkedő személyiségek, akik a másik álláspont szükkeblőségét felismerve, egyetemes szempontokat vesznek alapul és megszabadítják magukat a fenti elfogultságoktól. Itt elsősorban Szálai Lászlóra gondolunk, aki elmélyült politikai képzettségével a múlt század közepén már a valódi magyar demokrácia alapjait kereste, aztán Gyulai Pálra és az ő körére, kik a romantikus nemzeti illúziók nagy tömegétől megszabadulva, realisan próbálták áttekinteni a magyar politikát. Kiemelhető még ezen historikusok közül Marczali Henrik széleskörű világtörténelmi és társadalomtörténelmi érdeklődésével, valamint Acsádi Ignác, aki főművében, a magyar jobbágyság történetében az osztályszempontokat radikálisan először alkalmazta.

Nem haladhatunk el a hála szava nélkül azok mellett a historikusok mellett sem, akik megéreztek, hogy történeti szemléletünk kialakulása nem a helyes úton halad. Ezek visszavonultak az anyaggyűjtés annyira hasznos munkájához és a nélkül, hogy az általuk felkutatott tényekről véleményt mondtak volna, nagyszámban publikálták a magyar múlt elbeszélő és leíró forrásait. Hogy az új magyar történettudomány bizonyos pozitív alapokon kezdheti meg munkáját, az jórészt e névtelen magyar hősök érdeme.

Közvetlenül a múlt világháborút megelőző években új szellem hatotta át a magyar történettudományt. Később szellemtörténetinek keresztelték el azt az iskolát, amely félretette a szabadságidea romantikus szemléletét és a már meglévő adatok alapján objektívebb értékelést *óhajtott* belevinni munkájába. Ez az új irány, szabadulva az előítéletektől, azokat a szellemi rugókat kereste, melyek nézete szerint az egyes korszakok életét mozgatták. Kutatásába belevont sok más tudományt, egyszerre operált az irodalomtörténet, a néprajz, a művészettörténet módszereivel és ezeknek eredményeit egységes képbe olvasztotta össze. Ma már kétségtelenül világos, hogy az alapok, amelyből ez a szellemtörténet kiindult, tévesek, de ez nem von le semmit tudásunk azon mennyiségéből, melyeket ebből az iskolából nyertünk, hiszen ez volt az, amely például a renaissance, a barokk fogalmával bennünket megajándékozott. Az új magyar történetírás az ő eredményeit sokszor fogja felhasználni.

A mi mai felfogásunk felől tekintve a dolgot, még egy nagy érdemét kell megemlíteni ennek a korszaknak. Bár nem tűzte ki célul maga elé a dolgozó osztályok történetének megírását, mégis behatóan foglalkozik ezzel a témakörrel is. A korszaknak nagy reprezentatív történeti munkájáról, Szekfű Gyula magyar történetéről, még legszigorúbb bírálója is elismerte, hogy nem megy el a magyar múlt egyetlen korszaka mellett a nélkül, hogy részletesen ne foglalkozna az alsó és legalsó néposztályok helyzetével.

A most kialakuló új magyar történeti szemléletnek természetesen mindkét iskola eredményeit fel kell használni, de a káros rekvizítumoktól meg kell szabadulnia és

a magyar történet korszakait újra kell értékelni. Szeretnénk a következőkben röviden felvázolni azokat az irányító szempontokat, amelyeknek figyelembevételével kell ennek a rekonstrukciónak megtörténni. Elsősorban kell itt említünk a társadalmi és gazdasági jelenségeknek a történet tengelyébe való állítását, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy az eddigi úgynevezett politikai történet helyett gazdasági és társadalomtörténetet kell kutatnunk, mert ez a két ág az, amelynek eredményei alapján a történeti események valódi mozgató okait igen sokszor meg tudjuk magyarázni. Nem akarjuk itt felsorolni azokat a ragyogó eredményeket, amelyet a külföldi irodalomban a történeti tények ilyen módon való szemlélete hozott. Legyen elég itten rámutatnunk arra, hogy egész történetünket milyen más világitásba helyezi majd az, ha nagy társadalmi mozgalmaink, a parasztlázadások, a Rákóczi-féle fölkelés gazdasági hátterét tökéletesen megismerjük. Arról úgy hisszük nem is kell szólnunk, hogy a gazdasági és társadalmi szempontoknak az előtérbe helyezése megszabadít bennünket például az eddig szinte kötelező dinasztikus szempontoktól, és például szabadon megítélhetjük Nagy Lajos itáliai hadjáratait, melyeknek jogosultsága és értelme felett ma már szinte kár vitatkozni. Éppen így nem lehet kötelező a kutatók számára a nemzeti hiúság tömjénezése sem. Ennek elvetésével egyszeriben alapjaiban fog megváltozni a magyarságnak és a körülötte lévő népek viszonyának történeti rajza is. Ha támadó magatartásunktól megszabadulunk és belátjuk, hogy köztünk és a szomszédok között századokon át vívott harcok lényegében nem voltak mások, mint az egyes uralkodóosztályok küzdelmei, akkor ki fog alakulni egy egységes és egészséges középeurópai történet szemlélet, amely többé nem az állandó gyűlölködések és ellentétek krónikája lesz, hanem az alsóbb és felsőbb néposztályok küzdelme a hegemóniáért. Az ilyenfajta gondolkodásmód minden bizonynyal szomszédainkkal is felejtetni tudná azokat a sérelmeket, melyeket a legutolsó korszakban a magyar irredenta irodalom okozott. Nem akarjuk ezzel azt mondani, mintha e gyűlölködésnek okai és felidézői egyedül mi len-

nék, hiszen az ő túlzó nacionalista történetíróik a viszony elmérgesítésében gyakran nem maradtak el mögöttünk ... De véglegesen fel kell oldanunk azokat a feszültségeket is, amelyeket történeti szemléletünkben a felekezeti kérdés okozott. Nem lehet szó többé egy nagybirtokos főpapnak a történeti felelősség alól való felmentésétől csupán azért, mert a római egyház híve volt, sem pedig egy erdélyi rendi érdekekért küzdő protestáns vezér kedvező beállításáról protestáns mivolta miatt. A protestáns papoknak és hitvallóknak gályára való hurcoltatását éppen úgy az emberi jogok megsértésének kell tekinteni, mint a katolikusoknak időnkénti háttérbe szorítását pusztán felekezetük miatt. Viszont más oldalról tekintve éppen úgy kell megbecsülnünk a szerzetesrendek kultúraterjesztő munkáját az Árpád-korban, mint a protestáns iskolázás nagy érdemeit a hazai műveltség terjesztésében.

Sajnálattal kell megemlékeznünk arról, hogy az éppen napjainkban kialakuló fiatal magyar demokrácia történeti felfogása nem mindig ezeken az alapokon nyugszik. Mai közíróink, ha visszatekintenek a magyar múltra, többnyire a radikalizmus szélső formáit látják értékesnek és az egyes korszakok valódi progresszivitását szem elől tévesztik. Közrejátszik ebben az is, hogy a németység ellen valóban jogos felháborodásukat visszavetítik a magyar múlt régebbi századaira is. Kétségtelen, hogy a német nép története lényegében véve ugyanazon vonásokat mutatja, melyeket az utolsó évszázad folyamán oly sajnálatos módon kellett tapasztalni. Egyszersmind azonban bizonyos az is, hogy egyrészt egész múltunk középpontjában minden rossznak okozójaként nem lehet a németséget beállítani és ezzel az egész kérdést szimplifikálni, másrészt igenis vannak korszakok a magyar történelemben, a Habsburgok uralma alatt, akik igen sokszor dinasztikus, nem pedig nagynémet szempontokat alkalmaztak, amikor komoly és értékes eredményeket felmutató kísérletek történnek a dolgozó nép sorsának megjavítására. Ezek a törekvések sokszor éppen a magyar rendi érdekekkel ellentétben a bécsi udvarból indulnak ki, amint ez világosan kimutatható Mária Terézia jobbagysegítő és a szolgáltatásokat

korlátozó rendelkezéseiből, valamint II. Józsefnek a felvilágosult abszolutizmus eszmeköréből táplálkozó humánus cselekedeteiből.

Érdekes példáját mutatja téves felfogásainknak az a nézet, amely a Martinovics-féle összeesküvés évfordulóján a sajtóban napvilágot látott. E szerint Martinovics Ignác, a jellemtelen és nagyratörő pap, makulátlan hős, aki vértanú halált halt a szabadság gondolatáért. Mindannyiunk előtt világosnak kell lenni annak, hogy történeti szemléletünk nem személyi kultuszon alapul s hogy bármennyire jelentősnek is tartjuk azt a szellemi mozgalmat, amely a francia forradalom eszméit hozzánk közvetítette, mégsem tulajdoníthatjuk pusztán az ő személyének, hanem sokkal inkább azon számtalan és sokszor névtelen hősnek, akik ezt a közvetítést valóban el is végezték.

Tévedés volna azt hinni, hogy mindezzel szabadságmozgalmainkat akarnánk lebecsülni. De amennyire tisztelnünk kell nemzetünk 48-as és 49-es hallatlanul nagy erőfeszítését a nemzeti és európai szabadság gondolatáért, amennyire nagyra kell értékelnünk Rákóczinak, a nemzet minden rendű és minden nemzetiségű tagjának részvételével véghezvitt heroikus küzdelmét, annyira tisztán kell látnunk azt is, hogy régebbi történetírásunk által annyira dicsőített Bethlen és Bocskay-féle szabadságmozgalmak, de különösen a Wesselényi-összeesküvés lényegében rendi érdekekért indultak meg és nem voltak mások, mint hatalmas urak koalíciói, pártjuk, rendjük vagy felekezetük védelmére. Mindenképen el kell ítélnünk tehát az olyan megmozdulásokat, melyek tisztán rendi érdekekért történtek, kivéve azokat, melyek valóban a dolgozó nép széles rétegeinek érdekét képviselték. Ezek közé elsősorban a parasztlázadások számítanak.

A jobbágykérdés történeti megítélésénél fokozott óvatossággal kell eljárni, nehogy ugyanabba a hibába essünk bele, melyet annyira kárhoztatunk a múlt század végének historikusainál és irodalmában. Míg ugyanis a régebbi felfogás egész történetünk folyamán alig ismerte el mint történeti osztályt a parasztságot és az alkotmány mintájára kirekesztette a történelmünket mozgó osztályok

sorából, addig az új, népnek nevezhető történeti felfogás az előző korszakkal ellentétben az egyedüli mozgató erőnek tartja. A parasztság régi ábrázolása mindig vidám, találékony, szolgálatrakész, egyszóval népszínműi paraszt ugyanannyira hamis, mint a parasztnak az a képe, amely egy évezredes igavonás közben festi le, s amely szerint történetünk nem más, mint a parasztság állandó sanyargatása az úri osztályok részéről.

Ma nekünk mindkét szemléleten felül kell emelkedni és új ösvényekre kell térnünk a parasztság történetének kutatásában. Az első feladat e téren az, hogy e réteg történetét ne csak magyar viszonylatban szemléljük, hanem állítsuk be az európai paraszttörténet keretei közé. Másodszorban pedig szert kell tennünk annyi tárgyilagosságra, hogy az eddigi kutatások alapján bátran ki merjük mondani, hogy voltak korszakok, amikor a magyar parasztnak igen jól ment a dolga és egyike volt Európa legjobbmódú földművesosztályának.

Legyen szabad ezzel kapcsolatban egy nagy veszélyeket magában rejtő módszerre is rámutatnunk. Ha végre nagynehezen sikerül majd magunktól távortartani mindazokat az elfogultságokat, amelyekben az előző korszak történetírói olyan gyakran vétkeztek, nem szabad ugyanakkor ismét másokba beleesnünk. Nem lehet a tőlünk gondolkodásban, társadalmi szerkezetben, gazdasági felépítésben teljesen elütrő korszakokat a ma szempontjai szerint tárgyalnunk és megítélnünk. A század elejének már említett, egyébként úttörő történetírója, Acsádi Ignác, előszeretettel alkalmazta az Árpád-korban is a tőke és a munka fogalmát olyan értelemben, amelyet ez a két szó csupán a múlt század dereka óta nyert. Hogy ez mennyire ellenkezik a történet valódi szellemével, arról, úgy hisszük, nem kell külön szólnunk. Az eredmény végre is ugyanaz volna, mint a 25 éves reakció egyik dicstelen, később politikussá lett történetírójáé, aki figyelemreméltó felkészültséggel bizonyította be, hogy a Berlin—Róma—Budapest tengely történeti gyökerei már az Árpád-korban is feltalálhatók és ebből az ő véleménye szerint világosan adódott részvételünk a tengelyhatalmak oldalán ebben a

háborúban. A tárgyilagosságra szép példát mutat nekünk a Szovjetunió új történetírása, mely távontartja magát attól, hogy mai felfogását visszavetítse az orosz múlt régebbi századaira és amennyire élesen elítéli a cárizmusnak sokszor népellenes politikáját, éppen úgy kiemeli Nagy Péter alakját, aki ugyan a mai politikai követelményeknek távolról sem felel meg, de akit jobbagy védő és a rendeket korlátozó rendeletei miatt a nagy uralkodók sorába helyezett el.

Arról, hogy a fenti szempontok szerint dolgozó történetíró milyen eredményre juthat, végül még egy példával szeretnénk beszámolni. A múlt századi történetírás a Hóra és Kloska-féle parasztlázadást nemzetiségi mozgalomnak minősítette és lényegének azt tüntette fel, hogy román parasztok az uralkodó német hatalom hallgatólagos beleegyezésével hogyan gyilkolták le az erdélyi magyar főurakat. Újabban kimutatták, hogy az egész mozgalomtól távol állott mindenféle nacionalista vonás és tulajdonképpen az egész mozgalom nem volt más, mint tönkrejutott magyar és román parasztok közös felkelése földesuraik ellen, mely mozgalomnak véres véget a német császári seregek vetettek. Ha e példának kettős tanulságát levonjuk, úgy találjuk, hogy a történeti igazság kutatásának és a jelen helyzetnek egyaránt hasznos szolgálatot tesz az a történet-tudós, aki félretéve sovinizmust, nemzeti illúziókat és a rendi gondolkozást, elsősorban gazdasági és társadalmi okokban keresi a történelem valódi mozgató erejét.